

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تشخیص مصلحت در آئینه فقه و حقوق

ویژه سالگرد تأسیس مجمع تشخیص مصلحت نظام

سید احمد حبیب نژاد

تشخیص مصلحت در آئینه فقه و حقوق

کد: ۸۴۳

نویسنده: سیداحمد حبیب‌نژاد

ناشر و تهیه‌کننده: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما

لیتوگرافی: سروش مهر

چاپ و صحافی: نگارش

نوبت چاپ: اول / ۱۳۸۳

شمارگان: ۱۵۰۰

بها: ۸۵۰ تومان

حق چاپ برای ناشر محفوظ است

نشانی: قم، بلوار امین، مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما

پست الکترونیکی: Email: irc@irib.ir

تلفن: ۲۹۳۳۸۹۲ و ۲۹۱۰۶۰۲ / شماره: ۲۹۳۳۸۹۲

شابک: ISBN: 964-8606-62-5 / ۹۶۴-۸۶۰۶-۶۲-۵

فهرست مطالب

۱	.....	دیاچه
۳	.....	مقدمه

● بخش اول: مصلحت در اسلام و غرب

۹	.....	فصل اول: کلیات
۹	.....	۱. تعریف لغوی مصلحت
۱۰	.....	۲. تعریف اصطلاحی مصلحت
۱۱	.....	۳. مرجع تشخیص مصلحت
۱۳	.....	۴. ماهیت مصلحت
۱۴	.....	۵. منابع تشخیص مصلحت
۱۷	.....	۶. ضوابط تشخیص مصلحت
۱۸	.....	۷. الگوهای مصلحت
۲۱	.....	فصل دوم: مصلحت در فقه اهل سنت
۲۱	.....	۱. مصالح مرسله چیست؟
۲۳	.....	۲. مصالح شرعی معتبر
۲۶	.....	۳. معیارها و ضوابط مصالح مرسله
۲۷	.....	۴. نظریه‌هایی درباره حجیت مصالح مرسله
۲۷	.....	الف) مصالح ضروری

۲۸	..... (ب) مصالح حاجی
۲۸	..... (ج) مصالح تحسینی
۲۹	..... ۵. ادله حجیت یا عدم حجیت مصالح مرسله
۲۹	..... الف) ادله موافقان
۳۳	..... (ب) ادله مخالفان
۳۶	..... ۶. مصالح مرسله و فقه امامیه
۴۳	..... فصل سوم: مصلحت از دیدگاه امامیه
۴۳	..... ۱. پیشینه بحث
۴۴	..... ۲. مصلحت در قرآن، سنت و فقه
۴۵	..... الف) مصلحت در قرآن از منظر امامیه
۴۷	..... (ب) مصلحت در احادیث و سیره معصومین <small>علیهم السلام</small>
۵۱	..... (ج) فروع فقهی
۵۴	..... ۳. مصلحت و احکام حکومتی
۵۴	..... الف) احکام اولیه
۵۵	..... (ب) احکام ثانویه
۵۶	..... (ج) احکام حکومتی
۶۱	..... فصل چهارم: مصلحت در غرب
۶۱	..... ۱. تعریف و مفهوم مصلحت
۶۲	..... ۲. مکتبها
۶۲	..... الف) مکتب پراگماتیسم (Pragmatisme)
۶۲	..... (ب) مکتب یوتیلیتی (Utility)
۶۳	..... ۳. نقش مصلحت در عملکرد کنونی غرب
۶۴	..... ۴. نقد مصلحت در غرب از دیدگاه معارف اسلامی

● بخش دوم: مجمع تشخیص مصلحت نظام

۷۱	..... فصل اول: سیر تشکیل مجمع تشخیص مصلحت نظام
۷۱	..... الف) زمینه‌های شکل‌گیری مجمع
۷۲	..... ۱. قانون اراضی شهری و عامل ضرورت
۷۵	..... ۲. قانون کار و عامل مصلحت
۸۰	..... (ب) مجمع پس از بازنگری قانون اساسی

فصل دوم: ضرورت داشتن یا ضرورت نداشتن وجود مجمع	۸۱
۱. ادله مخالفان	۸۱
۲. ادله موافقان	۸۲
فصل سوم: ساختار و اعضا	۸۵
۱. ساختار	۸۵
الف) شورای مجمع	۸۵
ب) کمسیون‌های مجمع	۸۶
ج) دبیرخانه مجمع	۸۶
۲. اعضا	۸۷
فصل چهارم: وظایف مجمع تشخیص مصلحت نظام	۸۸
۱. وظایف اصلی	۸۸
الف) رفع اختلاف میان مجلس شورای اسلامی و شورای نگهبان	۸۸
ب) همکاری با رهبر در حل معضلات نظام	۸۹
ج) مشاوره با رهبری	۹۱
۲. وظایف فرعی	۹۲
اصل ۱۱۱ قانون اساسی	۹۲
فصل پنجم: حدود اختیارات مجمع و شبهه‌های مربوط به آن	۹۴
۱. آیا مجمع حق قانون‌گذاری بدوی (ابتدایی) دارد؟	۹۴
۲. آیا مصوبه‌های مجمع می‌تواند فراتر از اصول قانون اساسی باشد؟	۱۰۳
۳. آیا مصوبه‌های مجمع می‌تواند بر خلاف احکام شرعی باشد؟	۱۰۷
۴. جایگاه مصوبه‌های مجمع تشخیص مصلحت نظام در میان قوانین عادی چیست؟	۱۱۰
۵. نظارت بر مجمع تشخیص مصلحت نظام	۱۱۲
فصل ششم: ویژگی‌های مصوبه‌های مجمع تشخیص مصلحت نظام	۱۱۵
۱. تجدید نظر و تفسیر مصوبه‌های مجمع	۱۱۵
۲. نسخ و از میان رفتن اعتبار مصوبه‌های مجمع	۱۱۶
۳. لازم الاجرا شدن مصوبه‌های مجمع	۱۱۷
۴. حدود و قلمرو مصوبه‌های مجمع	۱۱۸
۵. آیا تشکیلات مجمع و کارکرد آن نظایری در حقوق تطبیقی دارد؟	۱۱۹
مصلحت و مجمع تشخیص مصلحت در کلام امام خمینی <small>علیه السلام</small> و مقام معظم رهبری	۱۲۱

● بخش سوم: همراه با برنامه سازان

۱۲۵	پیشنهادهای کلی
۱۲۷	پیشنهادهای برنامه‌ای
۱۳۰	پرسش‌های مردمی
۱۳۰	پرسش‌های کارشناسی
۱۳۲	کتاب‌نامه

www.ketab.ir

دیباچه

دین مبین اسلام با تنظیم و تدوین قوانین جامع و همه‌جانبه، تمامی نیازهای دنیوی و اخروی انسان را پاسخ گفته و از این راه، سعادت و صلاح انسان را در دو جهان تأمین کرده است. این قوانین در قالب احکام و قوانین اولی، ثانوی و حکومتی از سوی پیامبر گرامی اسلام ﷺ و اهل بیت عصمت و طهارت علیهم‌السلام بیان شده است. استنباط و تشخیص احکام اولی و ثانوی در طول زمان، همواره به وسیله مجتهدان و فقیهان اسلام‌شناس صورت گرفته است. احکام حکومتی اسلام نیز گرچه کم و بیش در آثار و کتاب‌های آنان مورد بحث و بررسی قرار گرفته، ولی به دلیل نبود حکومت اسلامی تا پیش از شکل‌گیری نظام جمهوری اسلامی ایران، گستردگی و جامعیت کمتری داشته است.

با پیروزی انقلاب اسلامی ایران، ضرورت تبیین این بخش از احکام اسلامی به طور جدی احساس شد؛ احکامی که نه تنها از قوانین دین اسلام شمرده می‌شود، بلکه بر احکام اولی و ثانوی نیز مقدم است و بر اساس مصالح جامعه و به تناسب شرایط گوناگون، از سوی حاکم جامعه اسلامی صادر می‌گردد. این احکام همان‌گونه که در سیره و گفتار پیامبر گرامی اسلام ﷺ و امیر مؤمنان علی علیه‌السلام و خاندان وحی و نبوت وجود داشته است، با هدف حفظ مصلحت مهم‌تر و تقدم مصلحتی بر دیگر مصالح انجام می‌گیرد؛ امری که هر عقل سلیمی به آن معترف است و در همه جامعه‌های بشری جریان دارد.

آن‌چه مهم است، چگونگی شناسایی مصلحت‌های مهم‌تر و تصمیم‌گیری بر اساس آن‌ها با حفظ مبانی اسلامی است. امروزه حاکم اسلامی با وجود پیچیدگی

و گستردگی شرایط سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جامعه‌ها، به تنهایی توان شناسایی این مصالح را ندارد و از مشورت کارشناسان آشنا به مبانی دینی و مصالح جامعه اسلامی سود می‌جوید. از این رو، معمار کبیر انقلاب اسلامی، امام خمینی علیه السلام با ژرف‌نگری و دوراندیشی، افرادی را برای این منظور معرفی فرمود تا در مواقع مورد نیاز، مصلحت جامعه اسلامی را با بررسی همه جانبه تشخیص دهند و گره از مشکلات کور جامعه بکشایند. این افراد افزون بر شناخت احکام و مبانی دین اسلام، باید با واقعیت‌ها و مصالح جامعه اسلامی آشنا باشند تا بتوانند در شرایط ویژه، نقش خود را به عنوان مشاوران حاکم اسلامی به خوبی ایفا کنند. این گروه که «مجمع تشخیص مصلحت» نام گرفته است، تاکنون در گره‌گشایی و برطرف کردن معضلات نظام جمهوری اسلامی تاثیر به‌سزایی داشته و همچنان با درایت و جامعیت بیشتری در حال انجام وظیفه است.

نوشتار حاضر جستاری است در معرفی مجمع تشخیص مصلحت نظام و بررسی فقهی - حقوقی آن که در اختیار مدیران محترم و برنامه‌سازان ارجمند صدا و سیما قرار می‌گیرد تا در تهیه برنامه‌های مناسب و پاسخ‌گویی به شبهه‌های مربوط از این پژوهش استفاده شود.

با سپاس فراوان از پژوهشگر ارجمند جناب آقای سید احمد حبیب‌نژاد که با نگارش این اثر، ما را یاری بخشیدند، آن را توشه راه دست‌اندرکاران برنامه‌های رسانه ملی می‌سازیم. امید است مورد رضای حضرت حق قرار گیرد.

اِنَّهٗ وَلِیُّ التَّوْفِیْقِ

اداره کل پژوهش

مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما

پیش‌گفتار

واژه مصلحت در آن دسته از واژگانی قرار دارد که در عین ظاهری ساده و زودفهم، دارای پیچیدگی‌هایی است که گاهی بین اندیشمندان در مفهوم و مصادیق آن اختلاف نظر پدید می‌آید.

مصلحت، اختصاص به فقه اسلامی ندارد، در مکتب‌های غربی نیز عنصری مهم، کارآمد و حتی گاهی زیربنایی به شمار می‌رود. در تفکر اسلامی، از مصلحت در دو حوزه مستقل سخن به میان می‌آید؛ حوزه کلامی (مثل اینکه آیا صدور احکام مبتنی بر مصلحت اولی است؟) و حوزه فقه (مانند آنکه آیا می‌توان از مصلحت در استنباط قوانین شرعی بهره برد؟). در این پژوهش کوشیده‌ایم، هر دو حوزه مصلحت را - البته با تأکید بر حوزه فقهی - بررسی کنیم.

در فقه، از این واژه به عنوان محور و مبنای احکام حکومتی نام برده می‌شود. هم‌چنان‌که پیوند میان مصلحت و بحث ولایت - چه ولایت بر محجورین و صغار و چه ولایت فقیه - انکارناشدنی است. در فقه اهل سنت نیز مصالح مرسله، جایگاه ویژه‌ای دارد و مباحث گسترده‌ای از فقه و کتاب‌های اصولی آنان را در بر گرفته است.

فقه‌های شیعه نیز هر چند به صورت پراکنده در ابواب گوناگون فقهی از مصلحت و مصلحت‌اندیشی نام برده‌اند، ولی به دلایلی هم‌چون در اختیار

نداشتن حکومت و اداره جامعه، مباحث و مسائل مربوط به آن مانند: ماهیت، مرجع تشخیص و ضوابط مصلحت را با عنوان مستقل و جداگانه‌ای ذکر نکرده‌اند. پس از انقلاب اسلامی و تشکیل حکومت دینی در ایران، امام خمینی علیه السلام که دین و فقه را برای حکومت و سیاست و تدبیر امور کشور، کارآمد می‌دانست، با مطرح کردن اندیشمندانه عنوان‌هایی مانند: مصلحت نظام، احکام حکومتی، ولایت مطلقه فقیه و نقش مقتضیات زمان و مکان در اجتهاد و غیره، به آنها حیاتی دوباره و پر قدرت بخشید. بدین ترتیب، ایشان، ابزارهایی برای تعالی اسلام و انقلاب و حل مشکلات مردم و مقابله با خطرهای داخلی و خارجی ابزارهایی در اختیار دولتمردان قرار داد که برکت‌های آن همچنان در فضای کشورمان جاری است.

امام خمینی علیه السلام با تشکیل مجمع تشخیص مصلحت نظام، یکی از مهم‌ترین بن‌بست‌های قانون‌گذاری را در کشور مارفع کرد؛ بن‌بستی که به سبب تقابل و تعارض حق حاکمیت ملی در امر قانون‌گذاری - که مجلس طلابه دار آن است - و حق حاکمیت شرعی و قانون اساسی - که شورای نگهبان، پاسدار آن است - پدید می‌آید. دیدگاه اصولی امام خمینی علیه السلام در تشکیل این نهاد، ناشی از نظریه ایشان مبنی بر ضرورت حفظ نظام اسلامی و تقدّم آن حتی بر احکام فرعی الهی است. بنابراین، مجمع تشخیص مصلحت نظام را می‌توان تبلور و تجلی این اندیشه آن بزرگوار دانست.

در بخش اول پژوهش حاضر، به موضوع مصلحت در اسلام و غرب می‌پردازیم. در فصل اول درباره تعاریف لغوی، اصطلاحی و ماهیت مصلحت، مرجع تشخیص مصلحت، منابع و دیدگاه غرب درباره مصلحت و... سخن می‌گوییم. در فصل دوم، مصالح مرسله در فقه اهل سنت، ادله حجیت و

بی‌اعتباری مصالح مرسله و مصالح مرسله از منظر فقه شیعه را بررسی می‌کنیم. مصلحت از دیدگاه فقه شیعه، پیشینه بحث، نمونه‌هایی از نقش مصلحت در قرآن و سنت و فروع فقهی و احکام حکومتی - که نقش مهمی در فهم مباحث ولایت مطلقه فقیه و مجمع تشخیص مصلحت نظام دارد - در فصل سوم آمده است. در بخش دوم، از چگونگی شکل‌گیری مجمع تشخیص مصلحت نظام، ساختار و اعضا ضرورت وجودی، وظایف و اختیارات این نهاد بحث می‌کنیم. در فصل‌های پایانی نیز به مباحثی هم‌چون قانون‌گذاری ابتدایی مجمع، گستره مصوبه‌های مجمع نسبت به اصول قانون اساسی و احکام شرعی، چگونگی نظارت بر این نهاد و ویژگی‌های مصوبه‌های مجمع پرداخته‌ایم. در بخش سوم با عنوان با برنامه سازان، پیشنهاد‌های کلی و برنامه‌ای جهت استفاده برنامه‌های صدا و سیما ارائه شده است.

امید است با تبیین این موارد، گامی به سوی روشن شدن برخی زوایای مصلحت از دیدگاه فقهی - حقوقی و آشنایی با نهاد مجمع تشخیص مصلحت نظام و رفع شبهه‌های مربوط به این نهاد برداشته باشیم.